

UOT 37.0

Adilə Həsən qızı Nəzərova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı elmi işçisi

TƏHSİLİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ VƏ ELMİ-PEDAQOJİ ƏSASLARINA DAİR

Адила Гасан гызы Назарова

доктор философии по филологии, ведущий научный сотрудник

Института Образования Азербайджанской Республики

О СОВРЕМЕННЫХ ПРОБЛЕМАХ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ

Adila Hasan Nazarova

doctor of philosophy in philology, leading scientific employee at the

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

ON MODERN PROBLEMS OF EDUCATION AND THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL BASIS

Xülasə. Təhsil bir sistem və sosial hadisədir. Bu hadisəni meydana gətirən və onu sistemə çevirən dəyişikliklər düzgün təhlil edilməlidir. Təhsil siyasəti, təhsil fəlsəfəsi, kurikulum, məktəb mədəniyyəti, məktəb rəhbərləri, müəllimlər, şagirdlər və valideynlər təhsilin əlaqəli tərəfləri sayılır. Təhsil müxtəlif dəyişiklikləri ehtiva etdiyi və bu sistemlərdə baş verən hər cür dəyişikliklərdən, təhsil problemlərindən təsirləndiyi üçün qarşımızda mürəkkəb bir proses kimi dayanır.

Açar sözlər: *təhsil, təhsil siyasəti, təhsil fəlsəfəsi, təhsil proqramı, təhsili idarə edənlər*

Резюме. Образование – это система и социальное явление. Изменения, формирующие это явление и превращающие его в систему, должны быть надлежащим образом проанализированы. Образовательная политика, образовательная философия, курикулум, школьная культура, руководители школ, учителя, ученики и родители считаются связанными сторонами образования. Образование предстает перед нами как сложный процесс, поскольку объединяет различные изменения и подвергается влиянию всевозможных изменений и образовательных проблем, возникающих в этих системах.

Ключевые слова: *образование, образовательная политика, образовательная философия, образовательная программа, управляющие образованием*

Summary. Education is a system and a social phenomenon. The variables that generate this phenomenon and bring it into a system must be analyzed properly. The policy of education, the philosophy of education, curriculum, school culture, school administrators, teachers, students and parents can be considered as systems that education is associated. Because of involving different variables and being influenced by all kinds of changes that occur in these systems problems of education stay as a complex process.

Key words: *education, policy of education, curriculum, philosophy of education, the education manager*

Təhsilin əsas funksiyalarını yerinə yetirmək üçün təhsil sistemində problemlər və çatışmazlıqlar aradan qaldırılmalıdır. Məktəbəqədər təhsil təhsilin mühüm pillələrindən biridir. Bu təhsillə uşaqların cəmiyyətə uyğunlaşması və həyatlarını daha yaxşı idarə etməsi üçün zəruri

olan əsas bilik və bacarıqlar əldə edilir. İlkin mərhələdə uşaqlar savad, ana dilindən düzgün və səmərəli istifadə, oxuyub anlama, əsas riyazi əməliyyatlar, mühüm ictimai və təbiət hadisələri haqqında ilkin biliklərə yiyələnirlər.

Təhsilin istənilən pilləsində problemlər, həllər və dəyişikliklər həm əvvəlki, həm də sonrakı addımlara təsir göstərir. Məktəbəqədər təhsilin problemləri təhsil siyasəti, kurikulum, təh-

sil fəlsəfəsi, müəllim və şagird ixtisasları, təhsil meneceri və maliyyə məsələləri çərçivəsində həll edilir. Bu sahədə yaranan problemlər aşağıdakı cədvəldə göstərilir.

Müəllimlərin ixtisaslaşması məsələsi	Təhsil proqramı məsələsi	Təhsil siyasəti məsələsi
<ul style="list-style-type: none"> ➤ status məsələsi ➤ maaş məsələsi ➤ müəllimlə şagirdin empatiya qura bilməməsi ➤ ümumi mədəniyyət çatışmazlığı ➤ pedaqoji bilgilərin çatışmazlığı ➤ peşəkar biliyin olmaması ➤ qərarla razılaşmamaq ➤ ixtisasartırma təlimində çatışmazlıqlar 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ mərkəzi proqram tətbiqi tərcümə proqramlarından istifadə ➤ təhsil fəlsəfəsi dərsinin olmaması məzmunla bağlı problemlər ➤ prosesdən irəli gələn problemlər ➤ qiymətləndirmədən yaranan problemlər ➤ proqramın təşkilində təhsillə bağlı insanların iştirakının olmaması və ya yetərsizliyi 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ beynəlxalq təhsil siyasətinin olmaması ➤ dinamik, müasir və dəyişən təhsil siyasətinin olmaması ➤ rəhbərliklə birgə təhsil siyasətinin davamlı dəyişməsi

Təhsilin əsas problemləri

<ul style="list-style-type: none"> ➤ İdarə edənlərin mütəxəssis olmaması ➤ İdarə edənlərin səlahiyyət və məsuliyyət məsələləri ➤ İdarəçilikdə mütəxəssislərin olmaması və ya az olması 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Məktəblərdə fiziki qüsurluların hərəkətlərinə təsir edən problemlər ➤ Məktəblərdə material çatışmazlığı ➤ məktəblərdə maliyyə çatışmazlığı ➤ Alət və aparat çatışmazlıqları ➤ Birləşdirilmiş sinif, ikili təhsil və daşınan təhsil tətbiqləri 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Şagird hazırlığı ➤ Məktəbəqədər təhsilin yetərsizliyi ➤ İmkan bərabərsizliyi məsələsi ➤ Ailənin sosial-iqtisadi və mədəni durumu ➤ Ailənin təhsilli olub-olmaması ➤ Sosial medianın mənfi təsiri 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Təhsil siyasətinin Qərbyönlü olması ➤ Milli təhsil fəlsəfəsinin olmaması ➤ Öyrədənlərin, təcrübə keçənlərin təhsil fəlsəfəsindən xəbərsiz olması
Təhsilin idarə edilməsindən irəli gələn problemlər	Maliyyə məsələsi	Şagirdlərin ixtisas seçimi məsələsi	Təhsil fəlsəfəsi məsələsi

Təhsil siyasətindən yaranan problemlər. Təhsil siyasəti milli bir layihədir və keçmişin izlərini daşıyır, digər tərəfdən bu günün tələblərini ödəməklə gələcəyə dair təsəvvürləri də özündə ehtiva edir. Təhsil siyasəti davamlı, əhatəli və inkişaf etdirilə bilən olmalıdır. İdeologiyaları fərqli olsa da, hər bir ölkənin milli təhsil siyasəti

var. Ölkə Prezidentinin təhsil siyasətindəki prinsipləri və islahatları Azərbaycan Təhsil Sisteminin əsas siyasətini təşkil edir ki, bunu onun təhsillə bağlı dediyi *“Təhsilin inkişafı dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindəndir”* sözləri ilə ümumiləşdirmək olar.

Təhsil proqramları hazırlanarkən, təhsil siyasətinin təşkili zamanı inkişaf etmiş ölkələrdən faydalanmaq lazımdır. Lakin faydalanmaq, o ölkələrin təhsil siyasətini tam şəkildə götürüb istifadə etmək kimi şərh edilməməlidir. Keyfiyyətdən çox kəmiyyətə əsaslanan təhsil siyasətimizə baxmayaraq, təhsilimizdə say baxımından gözələnən səviyyədə olduğumuzu demək çətindir.

Təhsil proqramlarından yaranan problemlər. İnkişafı təmin etmək üçün təhsil sisteminin elementləri dövrün tələbləri ilə ayaqlaşmalıdır. Bu elementlər təhsilin keyfiyyətinə bilavasitə təsir edən elementlərdir və bunlar təkmilləşdirilmədikcə ixtisaslı təhsil sisteminin mövcudluğundan danışmaq mümkün deyil. Bu kontekstdə verilməli olan bəzi suallar aşağıdakı bəndlərlə göstərilir:

- a) Təhsil proqramları:
  - dünya və ölkə reallıqlarına əsaslanırmı?
  - şagirdlərə yaşın tələb etdiyi bilik və bacarıqları verirmi?
  - araşdırmağı və əməkdaşlığı öyrədirmi?
  - danışq və müzakirə bacarıqlarını inkişaf etdirirmi?
- b) Öyrənmənin üsulları və texnikası:
  - müasir və effektivdirmi?
  - birdən çox hiss orqanına müraciət edirmi?
  - tələbə mərkəzlidirmi?
  - şagirdlərin fərdi fərqliliklərini nəzərə alırımı?
  - fərdi yanaşma şagirdləri həvəsləndirir və öyrənməyi asanlaşdırırmı?
- c) Ölçmə və qiymətləndirmə vasitələri – müsahibə, testlər və imtahan:
  - o, məlum olanı naməlumdan ayıra bilirmi?
  - o, öyrənmənin baş verib-vermədiyini göstərə bilirmi?
  - təhsildə məhsuldarlığın və keyfiyyətin ölçülməsində həssasdırmı?
  - ölçmə nəticələri müəllimin istifadə etdiyi tədris materiallarının, tədris metod və üsullarının, qiymətləndirmənin səmərəliliyi barədə rəy verirmi?

Yeni təhsil təcrübələrini nəzərdə tutan təhsil proqramları və modelləri hazırlanarkən inkişaf etmiş ölkələrdən faydalanmaq və onlarla əməkdaşlıq etmək lazımdır. Ancaq siyasətdə olduğu kimi, təhsil proqramlarında inkişaf etmiş

ölkələrin təhsil proqramlarını götürüb istifadə etmək də problemlər yaradır.

Təhsil fəlsəfəsi problemləri. Təhsil fəlsəfəsi təhsil və fəlsəfənin qarşılıqlı əlaqəsinin təhsildə tətbiqidir. Fəlsəfə fənlərin istiqamətləndirilməsi, işlənməsi və qiymətləndirilməsi üçün əsas rəhbər fəndir və təhsil fəlsəfəsi də təhsilin fəaliyyətində bələdçi rolunu oynayır (3, s. 3).

“Brauner və Burns fəlsəfədən uzaq bir təlim və təhsilin vəziyyətini yanında bələdçi olmadan yolunu azacaq görmə qabiliyyəti olmayan bir şəxsin vəziyyəti ilə müqayisə edirlər” (5, s. 301). Bu bənzətmədən də göründüyü kimi, fəlsəfə və təhsil qarşılıqlı əlaqədə olaraq bir-birini formalaşdırır.

Təhsil fəlsəfəsi təhsil siyasətinin müəyyənedicisi kimi keçmişin izlərini daşıyan, günün tələblərini nəzərə alan, həm də gələcəyə dair təsəvvürləri özündə ehtiva edən bir araşdırma sahəsidir (3, s. 4).

Təhsilin əsas prinsiplərindən biri də Ekzistensial (mövcudluq) təhsildir ki, məqsədi insan azadlığının hər şeydən üstün olduğunu öyrətməklə fərdə öz fərdiliyini inkişaf etdirmək imkanı verir. Nəzərə alaq ki, təhsil həm də xarakter yaratmaq üçün fəaliyyətdir. Təhsildə əsas məsələ insanın öz gücünü və vəziyyətini görməsinə mane olan çəşqinliklərdən zehni xilas etməkdir. Ekzistensial təhsildə şagirdin özünü dərk etməsi üçün müxtəlif proqramlar daxil edilməli, alətlər, materiallar, mövzular və resurslar müxtəlif olmalıdır.

Alimlər qeyd edirlər ki, milli təhsil fəlsəfəsini reallaşdırsaq, görərik ki, inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq edilənləri köçürmək bacarıq deyil, bu səhv uzun illərdir, hətta bu gün də davam edir. Bu sahədə tədqiqatlar aparılmalı, ölkəmizin bu sahədə ehtiyacları düzgün təhlil edilməli və imkanlardan tam istifadə edilməklə səylər göstərməlidir.

Müəllimlərin ixtisaslaşması problemləri. Müəllim səriştələri mövzusu təhsilin ən mühüm problem sahələrindən biridir.

Müəllim öz sahəsindəki biliyi, ümumi mədəniyyəti və bir pedaqoq kimi formalaşması baxımından yaxşı hazırlanmalı və mütəxəssisi olduğu sahədə səriştəsini artırmalıdır. Müəllimin rolu təkcə öyrətməkdən ibarət deyil, rəhbərlik ölçüsündən (Konseptual, münasibət, sosial) xəbərdar olmaq da çox vacibdir. “Müasir dövrdə həya-

tın bütün sahələrində, o cümlədən, təhsildə baş verən dəyişikliklər insanda sosial istiqaməti formalaşdırmaq, baş verən dəyişikliklərə uyğun reaksiya vermək, yeni şəraitdə özünü tənzimləmə, özünü təyin etmə, özünü təsdiq kimi xüsusiyyətləri aşkara çıxarmaq üçün vacibdir” (1, s. 203).

Mənfi ünsiyyət mühiti təhsilin keyfiyyətini aşağı salır. Müəllim şagirdi yaxşı tanımalıdır və çalışmalıdır ki, onu düzgün başa düşə bilsin. Tədris fəaliyyətinə təsir edən müəllim-şagird münasibətlərində şagirdlərin bioloji inkişafı, müxtəlif maraqları, ehtiyacları, qabiliyyətləri, davranışları, uğurları, sağlamlığı, iqtisadi və sosial mühiti haqqında məlumatların nəzərə alınması, şagirdlərin ailə vəziyyətinin araşdırılması və bilinməsi çox vacibdir.

Təhsilin mühüm problemlərindən biri də müəllimlərin şagirdlə sinifdənkənar məşğul olmamasıdır. Yaxşı müəllim gözəl nitqi olan, pafosla danışan deyil, şagirdinin gücünü ən çox səfərbər etməyi bacarandır. Bunu bacaran müəllim şagirdini öyrənməyə həvəsləndirir.

Şagirdlərin ixtisas seçimindəki problemlər. Səmərəli təlim-tədris prosesinin həyata keçirilməsi üçün müəllimlər şagirdlərinin hazırlıq səviyyələrini nəzərə almalıdırlar. Şagird hazırlığının yetərincə olmaması, müəllimlərin bu məsələyə kifayət qədər diqqət yetirməməsi arzu edilməzdir.

Ailənin sosial-iqtisadi vəziyyəti, təhsili də şagirdin hazırlıq keyfiyyətinə təsir edir. Məktəbə qədər dövrdə uşaqların fiziki, əqli və sosial inkişafı bütövlükdə təmin edilir ki, bu da uşaqları valideynlərindən asılı olmaqdan xilas edir, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin yaranmasına imkan verir. Həm də bu dövr uşağın oyun vasitəsilə ana dilini inkişaf etdirdiyi, sosiallaşdığı dövrdür.

Şagirdin keyfiyyət göstəricilərini müəyyənləyən ünsürlərdən biri olan ailə, təhsilin ilk başladığı yerdə və məktəbdə həyatla əlaqənin əsas nöqtəsidir. Valideynlərin təhsil səviyyəsi uşağın məktəbə yönəlməsinə təsir edir və təhsil səviyyəsi yüksək olan ailələrin uşaqlarının təhsillərini davam etdirmək imkanları daha yüksək olur. İndiki texnologiyadan, texnoloji vasitələrdən təyinatına uyğun istifadə etmək sosiallaşmağa kömək edir. Belə ki, mətbuat, radio, televiziya, kompüter, internet, film kimi ünsiyyət vasitələri uşağı ictimailəşdirir və o, gələcəkdə öz seçimində uğurlu olur.

Təhsilin idarə edilməsində problemlər.

Problemlərdən biri də təhsilin idarə edilməsində kifayət qədər sayda mütəxəssisin olmamasıdır. İngiltərə, ABŞ, Avstraliya kimi inkişaf etmiş ölkələrdə məktəb idarəçiliyi professional bir peşə kimi qəbul edilir. Məktəb rəhbərlərini məzun səviyyəsində yetişdirmək və peşələrinə başladıqdan sonra belə, onları ixtisasartırma proqramları vasitəsilə inkişaf etdirmək üçün təhsil siyasəti axtarılır. Azərbaycanda isə idarəçiliyin bir ixtisas, idarəçinin isə peşə olması ilə bağlı olduğu bəzən nəzərə alınmır. Məktəblərimizdə və təhsil sistemimizdə akademik cəhətdən təchiz olunan, ən azı magistr dərəcəsi olan, ikinci dil bilən, özünü daim yeniləyən, dəyişikliklərə müqavimət göstərmək əvəzinə uyğunlaşan, yenilikləri izləyən idarəçilərə ehtiyac var. Bu səbəbdən idarəetmədə staj yox, bilik və bacarıq əsas olmalıdır.

Təhsil sistemimizin mərkəzləşmiş strukturu ilə əlaqədar idarəçilərin səlahiyyətləri və vəzifələri arasında tarazlığın pozulması da müxtəlif problemlər yaradır. Onların üzərinə çoxlu vəzifələr düşsə də, məktəb direktorlarının ən mühüm problemlərindən biri səlahiyyətsizlikdir. Hər bir təşkilatda olduğu kimi, təhsil təşkilatının strukturu yaradılarkən səlahiyyət və məsuliyyət balansını təmin edəcək qanunauyğunluqlar və münasibətlər aydın şəkildə göstərilməlidir. Bu problemi həll etmək üçün məktəb direktorlarının səlahiyyət sahələrini məsuliyyətləri ilə paralel olaraq genişləndirmək lazımdır. Problemlə mühtədə işləyən məktəb rəhbərliyinin səmərəsizliyinin nəticələri müəllimlərə, şagirdlərə, ailələrə və bütün cəmiyyətə təsir edir.

Təhsil sistemi mərkəzləşdirilmiş yanaşma ilə idarə olunur və təhsillə bağlı problemlərin həlli üçün bu mərkəzləşmə azaldılmalı və mərkəzləşdirilməmiş idarəetməyə diqqət yetirilməlidir.

“XX əsrin son onilliyində dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində, o cümlədən keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə hər sahədə olduğu kimi, elm və təhsil sahəsində də ciddi dəyişikliklər olmuşdur. ...Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətinin üstünlüyü bir çox cəhətdən təhsillə müəyyənən insan potensialının inkişafı ilə bağlıdır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir: “Həyat böyük bir prosesdir. Bu prosesdə uğurla iştirak etmək üçün insan müasir tələblərə uyğun elmə malik olmalıdır. Təhsil də daim təkmilləşdirilməlidir.” (6, s. 448).

Keçmişdə olduğu kimi, bu gün də təhsildə müəyyən problemlər var. Təhsildə problemləri həll edəcək kadrların yetişdirilməsi vacibdir.

Problemin aktuallığı. Müəllimlərin müəyyən edilmiş standartlarda təhsil proqramlarını həyata keçirə bilmələri üçün əsas götürülmüş təhsil fəlsəfəsinə asanlıqla uyğunlaşmaları müasir təhsilin əsas problemlərində aktuallığı nəzərə alınmalı məsələlərdən biridir.

Problemin elmi yeniliyi. Təhsil təcrübələri-mizdə problematika dövrü təhsil və informasiya cəmiyyətinin bugünkü anlayışı nöqtəsində mövcud olan qeyri-adekvatlıqlar və yeni paradigmalara ayaqlaşma bilməməkdən qaynaqlanır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Tədqiq olunan məsələlər ümumi bir çərçivə yaratmaq məqsədi daşıyır. Belə ki, məqalədən müasir təhsil (tədris) idarəçiləri, orta məktəb direktorları və müəllimlər istifadə edə bilirlər.

Ədəbiyyat:

1. Baxışova Ş.A. Məktəbəqədər təhsildə milli-mənəvi dəyərlər və inteqrasiya // Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2022.- №3, -s.203.
2. Eraslan, L. ve Babadağ, G. (2015). Eğitimin Hukuki Temelleri. Eğitim Bilimine Giriş içinde
3. Erkılıç, T.A. 2008. Felsefi Akımlar ve Eğitim Felsefesi Akımları. A. Boyacı (Ed.) Eğitim Sosyolojisi ve Felsefesi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını. s. 3, 4).
4. Gediklioğlu, T. (2005). Avrupa Birliği Sürecinde Türk Eğitim Sistemi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1 (1), 66-80. s.77
5. Həsənova Təmilə. Vətənpərvərlik tərbiyəsinin təlim prosesində rolu s.301.
<https://www.aesma.edu.az/assets/Files/Beyn%C9%99lxalq%20Konf-2022.pdf>
6. Mahmudov M.C. Dünyada təhsil sistemləri. Monoqrafiya / -Bakı: Mütərcim, -2014. -480s., -s. 448
7. <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/8620>
8. <https://celt.az/professional-ingilis-dili-mu%C9%99llimi-olmaq-ist%C9%99yirs%C9%99n/>
9. <https://www.muallim.edu.az/www.old/arxiv/2010/16/16-20.htm>
10. https://republic.preslib.az/az_c7-1.html

E-mail: adile1970@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.elm.dok., prof. M.C. Mahmudov
Redaksiyaya daxil olub: 10.11.2022.